

РЕФЕРАТ

**ТЕМА: Шагърарин мектебариъ табасаран
литературайин дарсариъ эсерарин
анализ.**

Выполнила: учительница табасаранского
языка Мурадова М.Ф.

1. Кучлугуб

Художествойин литературайин рякъ лап дерин аьсрариъ, кюгъне заманайиъ халкъдин мелзнан эсерарилан (фольклорилан) ккебгънайиб ву. Гъадму кюгъне деврариъ ихъ савадсуз халкъдин вакилари гизаф жүрейин гюрчег художествойин эсерар яратмишар гъаплну ва, дурар мелзалан текрар аплури, аьсрарианмина тап гъийин девриз гъахну. Гъадму эсерарин тьсирнаккди гъушу аьсрариъ табасаран ашкъвари, шаирари, писателари чпин хусуси эсерар яратмиш аплуз хъюгъну. Художествойин литература халкъдин уьмрихъди, тарихи гъядисйирихъди сигъ аьлакьа ади артмиш шула. Дидиъ халкъдин уьмур, дуланажагъ, фикир, фагъум, хиял, ният ачухъ шулу. Халкъдин уьмри литературайиз тьсир аплруси диди чавра, уьмриз тьсир аплури, халкъдин культура, къанажагъ артмиш аплбаъ аьхю роль гъабхуру.

Халкъдин мелзнан эсерариъ художествойин рангариинди, шиклариинди халкъдин уьмур улупна. Дурариан ухъуз халкъдин жямьаьтлугъ аьлакьйир, уьмрин дерета, фикрар, хиялар, умудар, аьдатар ва гъадму халкъдин хасият, сурат рябкъюру. Халкъдин мелзнан эсерар ихъ варитлан багъа хазна ву. Думу ахтармиш аплуб, артмиш аплуб, ккунивалиинди уьбхюб гъийин наслин заан буржи ву. Ихъ халкъдин вари фольклорин эсерар гъелелиг чан даплнадар, дурар вари гъамусра мялум дархъуз. Агури гъахъиш, мумкин ву ухъуз гъира саризра мялум дару халкъдин мелзнан эсерар дихъуб. Халкъдин эсерар гюрчегди хъпалгдар, поэзияйин шикиллу аплбан сурсатар яркъуди сарф даплнайидар, тьсирлу гъисс, успагъи гафнан мукъам, гъенг айидар ву.

Революцияйиз улихъна вуйи халкъдин ирснаъ табасаран машгъул шаирарин эсерарилан савайи ччвурар мялум дару ашкъварин сазандрарин ва шаирарин хайлин эсерарра а. Мисалчюн: „Бахтсуз“, „Кавка“, „Маллайиз“ ва гъ.ж. Иллагъки 20-пи йисари халкъдин савадсузвал терг аплуз хъюгъбиинди лишанлу ву. Таза деврин гъякьикъат художественно вуди сифтена-сифте фольклорин эсерариъ ачухъ аплуз хъюгъювал къайд даплну ккунду. Дурарин арайиъ, мисал вуди, Таригъули Юзбеговдинан вуйи халкъдин мяълийир улупуз шулу. 30-пи йисари табасаран

литература чан мяна жигъатнаан дубхъуз, дикъатлуди артмиш хъуз, кюкю адабшвуз ва уьмрин рякъюьди гъябгъюз хъюбгъру. Абумуслим Жяфаровди, Багъаутдин Митаровди, Темирхан Шалбузовди, Манаф Шамхаловди ва гъаци жара вакилари багъри юрднан ругариина, инсанарин фагъмиз цийи дигиш валар хурайи совет вахтназ хас вуйи меселйириз, зурба ляхнариз, дирбаш валариз бахш вуди, дурарин гъакънаан тясирлу шиърар диклуру.

Дявдин къяляхъна йисарин табасаран литература артмиш аплбаъ А.Жяфаров, М.Митаров, М.Шамхалов, Къ.Рамазанов, Э.Ханмягъмедов, И.Шагъмарданов, Ш.Къазиев, Ю.Базутаев, А.Агъмедов ва хайлин жарадар иштирак гъахъну. Гъамусра ихъ литературайиъ йигълан-йигъаз цийи ччвурар арайиз гъюра, дурарин эсера рва клул индии вуйи гъварчар чапдиан удучлвур.

Къайд даплну ккунду, фицики дагъустандин имбу халкъарин литературйирси, табасаран литературайира ихъ гъийин йигъандин уьмрин асас лишнар ва тлалабар, халкъдин гафнан искусствойин игътияжар ва вазифйир гъял аплура, думу сикин дарди артмиш шули, дагъустан литературайин уьмриъ гъизгъинди иштирак шула.

2. Асас пай

2.1. литературайин дарсарий эсерарин анализ аплуб.

Табасаран лит-йин дарсарий махъварин анализ аплуб. Мялум вуйиси, хъубпи класс урхбан сабпи дережайилан, янаки ккергъбан классариан заан классариз алдабгъру сабпи гам ву.

Мялимвалин йиз тажрубайи улупурайиси, ккергъбан классар ккудуклну, хъубпи классдиз дуфнайи баяр шубариз табасаран литературайин члалниинди эсер хъахъну ктибгуз ва дидин зиин ляхин гъабхуз читинди алабхъуру. Му ляхниз чан себебарра адарди дар.

1. Бязи баяр-шубарихъан, чпи хъубпи классдиз удучлвнашра, табасаран литературайиз хас вуйи вари сесер гафарий ва предложенйириъ дюзди пуз, дюзди урхуз шулдар.

2. Улхбаъ бязи баяр-шубари диалектдин гафар гизаф ишлетмиш аплуру.

3. Чпиз саб къадар гафар аьгъяшра, бязи ученикарихъан дурар грамматика жигъатнаан чиб-чпихъ дюзди хъабалгну ишлетмиш аплуз шулдар.

4. Аьгъю аплурайи эсерин уьмуми мянайин гъавриъ ахърушра, текстнан зиин анализ гъабхруган, эсерин иштракчйириз - эсерин игитариз баяр-шубари чпин терефнаан къимат тувруган, табасаран члалниинди дурариз къимат тувуз чпихъан удудукърайиган, улхбаъ урус члалнан гафар ишлетмиш аплуз хъюгъру.

5. Шагърарин мектебариъ ишлетмиш аплурайи учебникар-хрестоматйир табасаран гъуларин мектебариз дюзмиш даплнайидар ву.

Ав, чпиз фикир тувну ккуни меселйир арайиз гизаф гъюру.

Саб гъапиб, аьгъю аплурайи эсерариъ ишлетмиш даплнайи вари гафарин ученикар гъавриъ адрахърувалиан, дарсариъ цлийи гафарин зиин гизаф ва жюрбежюр саягъ ляхин гъабхуб лазим шулу.

Гъарсар бицлирин аьгъюваларин ва удукъуваларин дережа фикриз гъадабгъну, ляхин жюрбежюр саягъ тешкил ва клулиъ дубхну ккунду.

Гъар фици-вушра, шагърариъ жара миллетаригъди яшамиш шулайи табасаран баяр-шубар тербияламиш аплбаъ, дурарин улхуб артмиш аплбаъ, дурар эдеблудар вуди, жвуван халкъдин культурайихъна, литературайихъна ккунивалиинди янашмиш хъуз гъитбан, халкъдин уьмрихъди, тарихдихъди, гъийин уьмрихъди литературайин сигъ аьлакъайиъ айивал улупуз шлу яркъу мумкинвалар хъа литературайин дарсарихъ. Мидланра гъайри, табасаран члалнан ва литературайин дарсар сигъ аьлакъайиъ тлаъри ляхин тешкил ва клули гъабхруган, баяр-шубарин мелзнан ва биклбан улхуб, коммуникатив бажаранвал артмиш шлуси, аьгъю аплурайи

материалихъна дурарин игътияжра артухъ шулу. Гъаму аьлакыйир системайиъди ва гъарган гъахури гъахьиш, баяр-шубарин аьгъювалар мюгъкам аплуз, уьмумиламиш аплуз ва системайихъна хпаъра тясир тувру. Мисалназ, табасаран литературайин дарсариъ аьгъю гъаплу эсериан лексика, материалар табасаран члалнан дарсариъ грамматикайин бязи темйир, дюзди биклбан вердиш'валар арайиз хпаъ, ученикарин гафарин къадар девлетлу аплбаъ ва аьлакьалу улхуб артмиш аплбаъ ишлетмиш аплуз шулу. Тмуну терефнаан, табасаран члалнан дарсариъ эсерин художествойинна-образдин дакъатар аьгъю ва анализ гъабхбаз фикир тувуб лазим ву. Табасаран члалнан ва литературайин дарсарин аьлакьалувал неинки гъаму предметариан аьгъювалар гъадагъбаз, хъа гъацира гъаму предметарин кюмекниинди баяр-шубар тербияламиш аплбан терефарихъанра ляхин гъабхуб герек ву.

Дарснаъ гафарин зиин жюрбежюр саягъ ляхин гъабхбахъди сабси, жюрбежюр жара табшуругъар методар ва приемар, педагогикайин гыйин технологйир ишлетмиш аплури шулуза.

Аьгъю аплурайи эсер, ясана эсериан саб члук дарснаъ урхбахъди сабси, думу мяна ва гъурулуш жигъатнаанра ачухъ аплбаз фикир тувуб лазим шулу.

Учв, аьгъю аплурайи эсер, жюрбежюр саягъариинди ктибтбахъди, учебникдик тувнайи суалариз жавабар тувбахъди, план дюзмиш аплбахъди сабси, текстнан мумкинвалариз дилигну, ролариинди урхбаз, диалогар гъахбаз фикир тувуб лазим ву. Эсерин текстнан асас мянайизси, диди гъитлирккнайи меселйирилан асиллу вуди, баяр-шубар жюрбежюр терефариан тербияламиш аплбазра фикир туври шулуза.

Циб зиихънаси къайд гъаплу меселйир практикайин рякъ'ан гъял аплбан метлебниинди, литературайин дарсариъ гъаму жюрейин табшуругъар гъахбазра фикир туври шулуза: гафариинди эсерин игитрин сурат дюзмиш аплуб; литературайин игитриз характеристика тувуб; санур игитрин миди вуйи

иштиракчйирихъна аьлакьа; эсерин асас игитариз ученикари чпин терефнаан кьимат тувуб; аьгью аплурайи эсерин иштиракчйирин шиклар зигуб ва гь. ж.

Мялум вуйиси, литературайин хрестоматйириъ, литературайин программайиз асас вуди, 5-9-пи классарин учебникариъ жюрбежюр жюрейин художествойин эсерар теклиф даплна. Дупну ккундуки, баяр-шубар халкъдин мелзнан яратмиш аплбарин, литературайин эсераринтлан, рягьятди гьавриъ шулу. Халкъдин махъварикан ктибтруган, дурари аьлааматнан саягъниинди, чпира эсериъ иштирак шулайиси, асас игитарихъан юклев убгьру жюрейиинди ктибтуз чалишмиш шулу.

Хъа лирикайин эсерар аьгью аплури, ученикари тьсирлуди урхуз дубгьуру. Бабан члалнахъ хъайи гьенг гьисс аплуз хъюгьру. Баяр-шубариз прозайинна поэзияйин эсерарин члаларин арайиъ айи аьхю тафавутлувал рябкьору.

Аьгью аплурайи эсерихъна маракъламиш аплбан метлебниинди, литературайин дарс баяр-шубарин уьмрихъди, неинки табасаран члалнан дарсарихъди, хъа гьацира урхбан пландиъ улупнайи жара предметарихъди, искусствойин жюрбежюр жюрйирихъди аьлакьаламиш аплури шулуза.

Мисалназ, Кьалухъ Мирзайин «Хандиз жаваб» эсер литературайин программайин тлалабариинди хьубпи классдиъ аьгью аплуру. Кьалухъ Мирзайикан аьгьювалар баяр-шубари юкьубпи классдиъра гьадагьуру (гьуларин мектебариз вуйи учебник «Гафнан хазна» - мялимди шагьрарин мектебдиъ эгерки хъахъну ишлетмиш аплуруш). Дугъан уьмрикан баяр-шубари гьадагънайи аьгьювалар клевин хури ва активламиш аплури, ученикарихъди кучлевбан сюгьбат гьабхуз шулу. Эсерин авториз Табасаран райондин центр вуйи Хючна гьулаъ дивнайи памятникдин шикил, художникари дизигнайи дугъан шиклар, Кьалухъ Мирза яшамиш гьаши Кьалухъ мягьялин члуарин шиклар дарснаъ ишлетмиш аплуз шулу. Думу фицир мургу табасаран жви, шаир, эскер гьахънуш, баяр-шубарин клевак рюгь каплалан кьяляхъ, баяр-шубар хиялариинди гьадму деврин вахтарихъна гьахури, шиъриз тувнайи ччвурнахъ хъайи мяна ачухъ аплбалан кьяляхъ, Кьалухъ Мирзайин «Хандиз жаваб» ва шиърин текстнаъ алахьурайи бязи читин гафарин

мяна, гафарин ибарйирин мяна ачухъ ап1баз фикир тувурза. Гъамциб сифтейин ляхин гъабхбалан ва думу тялукъ интонация уьбхюри урхбалан къяляхъ, баяр-шубар чпира шиир урхуз рюгъламиш шулу. Дарснан аьхириъ, баяр-шубарин багъри ругарихъна, ватандаш гъиссар тербияламиш ап1бан метлебниинди, табасаран шаир Гюлбика Уьмаровайи Къалухъ Мирзайикан дибик1найи шиърин гафариз Абдулла Мирзакеримовди ап1урайи мяълийихъ баяр - шубар хъпехъуру.

Мялум вуйиси, авторари чпин эсерарин ч1ал тясирлуб хъпан бадали, эпитетар, ташбигъар, метафорйир, абйирин гафарна мисалар ва художествойин жара алатар ишлетмиш ап1уру. Табасаран ч1алнан тясирлувл ва гюрчегвал улупбан бадали, баяр-шубарин фикир дурариинара жалб ап1ури шулуза.

Литература аьгъю ап1бан метлебарикан саб, баяр-шубариз неинки литературайиан гафнан искусствойиканси аьгъювалар тувуб, асасна асасуб,

гъаму искусствойин кюмекниинди дурар жюрбежюр терефариан тербияламиш ва артмиш ап1убра ву.

Литературайин сабуну эсер агъю ап1руган, гъадму ясана багахъ темайиан агъю дап1найи жара эсерихъди думу тевбаз, эсерарин иштракчйир чиб-чпихъди тевбазра дарсариъ фикир туври шулуза. ученикари урус ч1алнан ва литературайин дарсариъ, гъадагъу аьгъювалар ва удукъувалар, гъелбетки, агъю ап1урайи темйириз ва эсерариъ гъит1ирккнайи меселйириз дилигну, табасаран ч1алнан ва литературайин дарсариъ ишлетмиш ап1ури шулуза. Дупну ккундуки, гъамциб ляхин гъабхбан бадали ва саб предметдиан гъадагънайи аьгъювалар ва удукъувалар тмуну предметдиан вуйи ляхниъ мянфяаьтлуди ишлетмиш ап1бан бадали, мялим урус ч1алнан ва литературайин программийихъди таниш хъуб лазим ву.

Баяр-шубарин аьлакьалу улхуб артмиш ап1бан метлебниинди дарсариъ диалогар гъахбазра вахт жара дап1ну ккунду. Дурар, саб терефнаан, учитель-ученик, тмуну терефнаан, ученик- ученик, ученик-ученикар иштирак шлу саягъ гъахувал фикриъ гъитуб лазим ву.

Эсерин фуну игит къабул гъахъунчвуз? Гъаз? Эсерин гъамциб клул гъаплуз иливна? Клулин игит фунур ву? Фуну игитрин гъиллигъари ухъуз ухъкан фикир аплуз гъитру?

Дарсариъ кми-кмиди баяр-шубарин улихъ гъаму жюрейин суалар диври шулуза.

Гъаму саягъ тешкил гъаплу ляхнин натижайиъ баяр-шубарин аьлакьалу улхуб артмиш шлуси, дурарин фикирра артмиш шулу, гъаз гъапиш дурари гъурхубдикан фикир аплуру, дидиз чав гъаз дициб къимат тувраш тасдикъ аплуз, жарарин терефнаан туврайи къиматниин рази хъуз – дархъуз дубгъуру.

2.2. Литературайин дарсариъ махъварин зиин ляхин гъабхуб.

Багъри члалниинди урхуб-биклуб тешкил хъупахъди сабси бязи писателари ва шаирари чпира махъвар диклуру. Ва дурари яратмиш гъаплу махъвариин авторин ччвурра шулу. Гъаддиз авторари яратмиш гъаплу ва дурарин ччвур али махъвариз литературайин махъвар клуру. А. С. Пушкиндин, Г. А-Андерсендин, С. Маршакдин ва жара писателарин ва шаирарин махъвар таниш дару касс ухъухъ дюшюш хъуб мумкин вуйи ляхин дар. Дурари яратмиш дапнайи махъварин суратар гъам бицирин ва гъамсана ахъюрин киваин гъаргандиз гъузра.

Литературайин гъаму сюгъюрчи жюрейихъна чпин яратмиш аплбан ляхнихъ вахт-вахтарик табасаран писателарра хътакури шулу. Хъубпи классдиъ аьгъю аплурайи Ш. Къазиевдин „Хъинцамегъмер”, Ш. Шагъмардановдин „Арфани афни”, Ю. Базутаевдин „Ватан” махъвари дидин гъакънаан шагъидвал аплура. Чпин махъвар яратмиш аплури, писателари халкъдин мелзнан яратмиш аплбарикаира мянфяаьт ктабгъура, чпин эсерариъра халкъдин махъварин жюрбежюр хусуси лишнар ишлетмиш аплура.

Миди вуйи члаларин литературайиъси ихъ табасаран литературайиъра поэзияйин члалниинди дидикнайи махъварра айихъ. Месела вуди ухъу зиихъ дидикнайи „Хъинцамегъмер”, „Ватан” ва гъацира жарадарра диклуз шулу.

„Хъинцамегъмер” махъв урхруган, дидин члалнан суратлувализ, гюрчегвализ фикир тувруври гъитуз шулдар. Гъяйванатариз инсанарин хасиятнан лишнар,

дурарин гъиллигъар хас шула. Месела вуди эсерариъ къунан рягъимлувал улупурайи
цларар хуз шулу.

Гъамци гъубшу хайлин вахт...

Аьхир гъабхьи къюлан бахт-

Айвандиккна къаби къун

Удубчлву зигуз закъум.

Кабхъри айибдиз гъайлан

Гъарйир гъеерхъу къюлан.

Чкиди хъятлѣбкъну ракин,

Дупну цигъраз, ккип ахин,

Ужвси къяши къюл къуну

Гамдин багахъна гъабхну.

Йирфар гъитлѣршну дидин,

Хъасин бугъ ккаплну картфин,

Мани штуъ ивну ликар,

Амма файда гъабхъундар...

Махъв ролариз пай аплурира баяр-шубарихъан урхуз шулу. Гъаци вуйиган, дидин
хайлин цларар диалог формайинди тувна.

-Эй муштари, зангар датт!

-Мина гъабч, ибшри миннат!

-Фукъан кѳурва? Йип кѳимат!

-Саб бачкѳиз- агъзур манат!

-Агъзуриз шулин бачукѳ?

-Я датт, мабхъан пулин лукѳ,

-Яв ччвур? Дуфнава наънан?

-Хъинцамегъмер... Атрикан...

-Фу массу туврава, кѳюл?

-Хюл вуйиз, жан халу,хюл...

2.3. табиатдикан вуйи табасаран литературайин эсерар

Шиърарин чѳал прозайиинди дидикѳнайи эсерарин чѳалнахъан тафавутлу шулу. Прозайин чѳал гъарган саб къайдайинуб, грамматика ва синтаксис жигъатнаан хъайи-хъайиси дюзмиш дапѳнайиб вуди шулу. Хъа шиърариъ шаирари, шиир тѳасир апѳуб, гюрчеггуб хъпан бадали, чѳалнан жюрбежюр алатарикан мянфяаѳ ктабгъури, инверсйир, текрар, риторикайин суалар, дих апѳбан ишлетмиш апѳуру. Месела:

Эсер гъибикѳну шаири,

Гъяйбатниин шад гъашири.

Ихъ чѳалназ, касс вуйи къайдйирид лигну, гъаму предложение гъамци дюзмиш дапѳну ккундийи: Гъяйбатниин шад гъаши шаири эсер гъибикѳну. Мушваъ инверсия рифмайин ва ритмикайин тѳалабариз лигну, ишлетмиш дапѳна. Шиърариъ гизаф вахтари бязи гафар сабшвнубан текрар апѳбан алахъури шулу. Дурариз текрарар кѳуру. Текрарари шиърин чѳалнан ритмлувал гужли апѳуру. Мицистар гафариин арабир логикайин ударениера алабхъуру.

Месела:

Къялаъ айи патрундашар.

Патрундашар жерге-жерге.

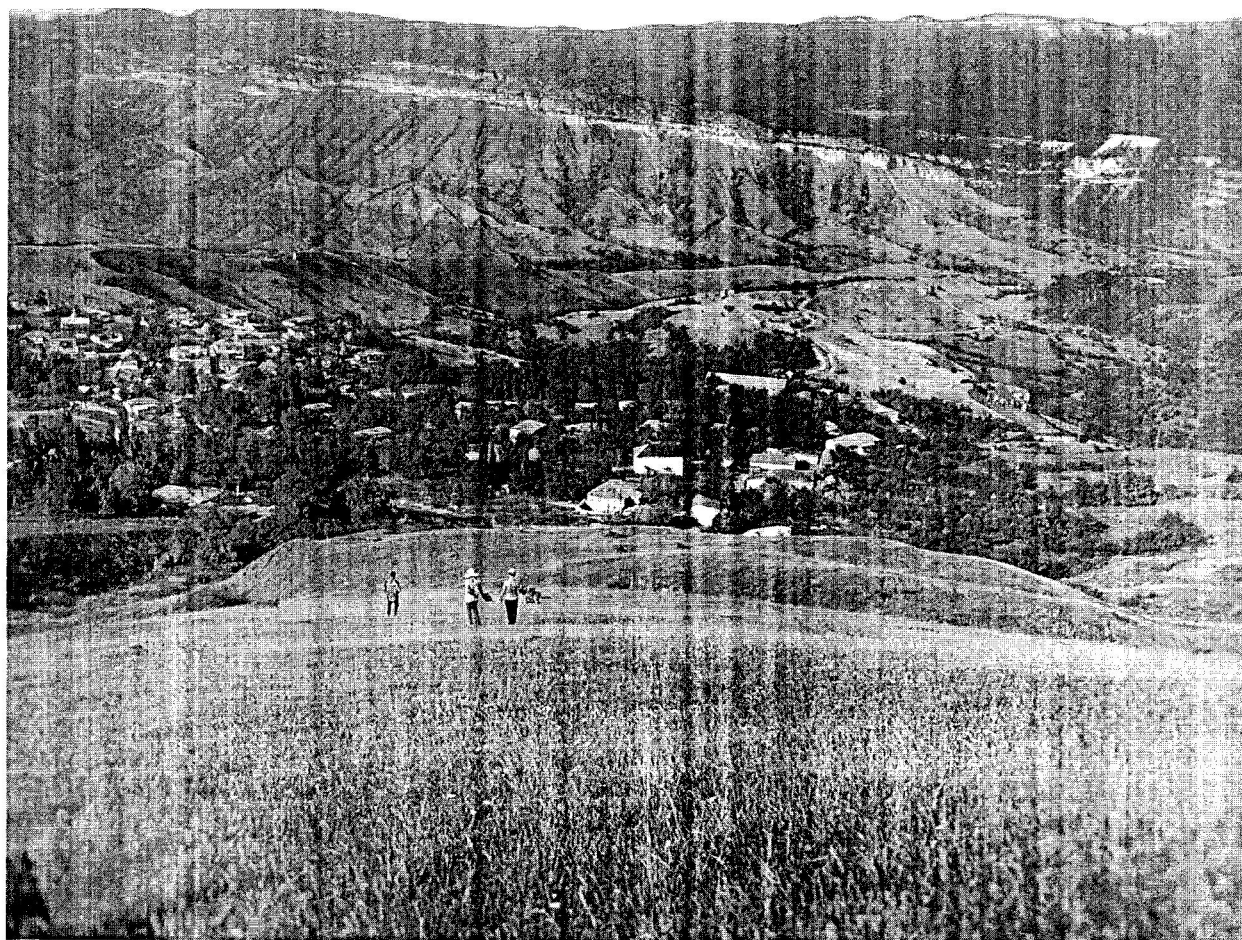
Таригъулдин къушум гъюра.

Гъайвнар индии десте-десте.

„Табасаран”- кӀуру шиъриъ шаири табасарандин табиаътдин ва инсанарин гюрчегвал улупна. Дидиъ табасарандин юрдарин адар апӀура, дидин утканваликан ктибтура.

Табиаътдикан дибрикӀуру шаир адар: гъам табасаран литературайиъ, гъамсана миди вуйи чӀаларин литературйириъра.

А. Жяфаровди чан „Хлинцар кайи зиянкар ” эсериъ литературайин гъаму метлеблу ва маракълу алатнакан яркъуди мянфяът ктабгъура: мушваъ табиаътдин жюрбежюр лишнар фагъумлударси, гъякъикъатди

шулайдарси улупуру: „ригъдин сифте нурариз лигури аьлхъюрайи жюрбежюр рангарин кюкйир: „гъарсаб рангну чан утканвал улупуз хъюгъну.”

Баб гъюдракан ва дидин ферйириккан А. Жяфаровдин эсериъ гъамци дибикина: „Гъарзарин клананъ айи гюнейик гъюдрура чан аьшкънакан хабар тувуз хъюгъю. Йиз дурбйириан рябкъру гергми цларну рабхурайи гъюд къялаъ тлабгӀну. Дидихъ гъеле хлинцариан зиквар удучӀвну адру ферйир хъайи. Баб-гъюд, чан баярии аьшкълуди, гагъ рукакк жин шуйи, гюнейие юргъа дапӀну, гъвандин клакӀниина удучӀвнк, къакъра йивуйи.”

Табиабтдиъ чпиз гъеле аьгъю духъну адру гъядисйириин мюгътал духънайи ферйириз чпин улихъ гъабхъуб фу вушра къабул шулайи. Дурар чпиз аьгъдру мутлийир аьгъю апӀуз ккунди айидарси лигуйи. Дурар гагъ чӀамччар-цицларихъ хъергуйи, гагъ чпин клул ин ришвури шлу уклар-клариз лигури, мюгъалди гъузуйи.

Гъаму цларар урхури, ухъуз гъюдранна ферйирин гъарсаб гъяракат ачухъди
ва тясир аплуси гъаз рябкъюра? Гъаз гъапиш, писатели дурарикан ухъуз
инсандиканси жаклуди ихтилат аплура. Ухъуз дурар саб наан-вуш ваъ, хъа ихъ
инсанарин, арайиъ айидарси, дураризра ухъуз хас вуйи лишнар ва гъисар айиси
шулахъуз.

2.4. революцияйиз улихъна вуйи шаирар

Ухъу эсерар урхру вахтна дагъустандин чапхунчйир алархъбан гъякънаан вуйи
тарихи гъядисйир мялум шула.

Революцияйиз улихъна вуйи халкъдин ирснаъ табасаран машгъур
шаираринэсерарилан савайи ччвурар мялум дару ашкъварин, сазандарин ва
шаирарин хайлин эсерарра а. Мисалчюн, „Бахтеуз”, „Кавха”, „Касибвал”,
„Маллайиз”, „Залум” ва жара эсерар яратмиш гъаплдариз зулумкрарин обществойиъ
касибар,мазлум халкъ айи гъялну иццу аплурайивал ,гъам-хажалат туврайивал
субут аплура.Дупну ккундуки,истисмарчйириз аькси фикрар дурариз тялукъ вуйи
эсерариан йицлбариинди жюрйириъ улупна.Халкъдин мелзналан вуйи ва шаирарин
хусуси яратмиш аплбариъ дурар тямгъкрарси,эдебсузарси,кучляхярси,уьжарси
рякъюра,ва мицдар эсерари зегъметкеш халкъдин фикрар-хиялар,умудар ачухъ
аплура. „Залум ”ктуру мялум дару шаирин эсериъ гъагъи,аьгъ аплуз даршлу
шарайтариъ яшамиш шулайи халкъдин аьрз ебхъура,инсафсуз мулкидарин хасият
улупна;

Гъар инсандиз а чан тямгъ,

Анжагъ дубхъну ккун дугъак ягъ.

Филадизкъан яв зулмар аьгъ

Аплучахъа учу, залум!

Туврадарва учуз мажал,

Лихуз гъитри духъну къюжал,

Аьхир увуз гьюру аьжал

Хуйинубсиб хьибди,залум.

Октябрин революцияйи касиб халкъдин,инсанарин уьмриъ зурба дигиш- валар тлаъну; нежбрарин комитетар тешкил гьаплну,мектебар,изба-читальнийр арццуз,газетар чап аплуз хьюгьну. Иллагьки 20-пи йисари халкъдин савадсузвал терг аплуз хьюгьбиинди лишанлу ву.

2.5. Аьхю Ватандин дявдин йисарин эсерар.

Дагъустандиъ Совет гьюкум гьурмиш аплбахьди сабси дагълариз сабпи цийиваларра гьафну. Жигьил табасаран литературайи чан кьувватар гьарсаб жанрийриъди ишлетмиш аплуз хьюгьну.

Дявдин читин йигъари табасаран литературайиъ Ватан уьбхюз, фашизмайиз кьаршу женг гьабхуз дих аплру художествойин эсерари асас йишв бисуру. А. Везировди сарпирди вуди дявдин йисари „Ватан уьбхяй” клуру шиир гьибиклну.

Дяви аплуз хьюгьна душман,

Душну а чан ахмакъ клул ан,

Гьязур аплухьа ихъ яракъ,

Аплуз вягьши душмунар терг.

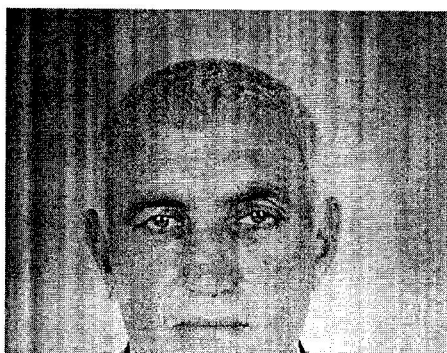
Шаир умудлу вуки, азадвал ккуни совет халкъди, муганайи дявйириъси,гьамусра Октябрин гьалибвалар уьрхиди. Табасаран совет литературайин бина дивдарикан сар вуйи М. Шамхаловди дяви ккебгьну циб вахтналан „Халкъдин алчагъ душман” клуру шиъриъ гьамци биклура:

Алчагъ Гитлер фу ккундувуз,

Пуч аплури халкъар аьжуз!

Зегьметкешар хьюгью шаксуз,

Увуз, душман, накъв гьадабтлуз.

1941-пи йисан Дагъустандин издательствойиъ М. Шамхаловдин табасаран литературайин сабпи ва дявдин йисариз тялукъ вуйи „Ватан бадали, азадвал бадали” гъварч чап гъапӀну. Гъварчнаъ Шамхаловдин дявдин хъа гъацира дявдин улихъна вуйи йисари гъидикӀу шийрарна ихтилатар айи. Дурариъ дугъну Ахъю дяви ихъ уълкейин халкъариз ахъю ва читин имтигъян вуйивал ачухъ аплура.

Б. Митаровди дявдин йисари фронтдиъ дикӀури гъаши шиърариъ халкъдихъна, ватандашдихъна, дустарихъна, багахълуйирихъна вуйи ватакакъвкрвалин дих аплбар а:

Ца кабъну а, дустар, вари дюн яйик

Намуснан пайдгъар вари за духъна.

Ифйирин селлер кдикъури чиб-чпик,

Къисал аплувал дурари ккун аплура.

Ватандин Ахъю дявдин читин йисари дявдиъ айи Б. Митаровди „Хабар тув ихъ дустариз”, „Лигай, дустар”, „Хъял алдадабгъди хътаркидарза” ва жара эсерари душмандилан къисас алдабгъуз, Баб-Ватан уьбхюз дих аплури гъахъну, дустваликан, ватанперверваликан, дявдин хасиятарикан ва совет эскрарин гъайгъударваликан маракълу эсерар яратмиш гъапӀну.

Ватандиин читинвал алдабхъу дявдин гъи йисари Б. Митаров хушниинди фронтдиз гъушну. Дявдиъ чаз мюгълет ккабхъубси дугъу шиърар дикӀури шуйи. Думу вахтари гъидикӀу шиърарикан варитӀан машгъур гъабхъиб „Хабар тув ихъ дустариз” ву. Шаири дидиъ гъагъи дявдикан, ватан бадали чпин жанар туврайи эскрарикан, чан хияларикан тясирлуди дибикиӀна.

Эгер гьерхиш, дустари йиз гьякънаан,

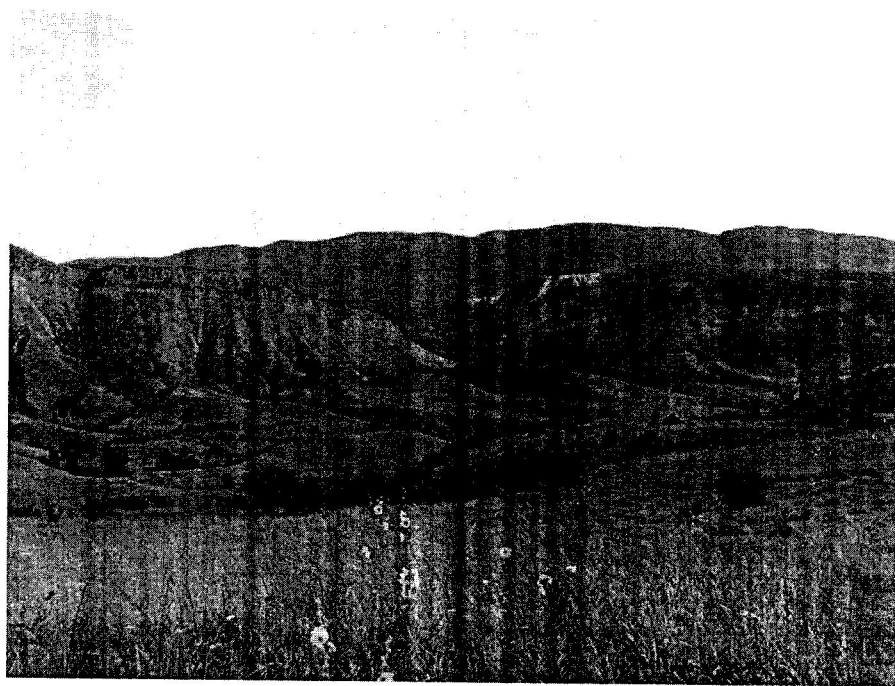
Якъин кIара дурариз йизгьялнакан,

Хабар ибшри дурариз йиз уъмрикан,

Кефнаъ а йип, хабар тув ихъ дустариз.

Ахю аьшкъниинди гьабхурайи ляхнин зиина жигьил шаири чан таза шиърарииндира халкъдиз дих аплури, юкIв капIри гьахьну.

Табасаран совет литературайин бина дивдарикан сар вуйи А. Жяфаровдира Ахю Ватандин дявдикан чан жюрбежюр эсер гьидикIну. Аххиримжи йисари яратмиш гьаплу дугъан „Чйир” ва „ДарчIиди кивур” кIуру поэмйириъ дявдин тема яркъуди ачмиш аплура. Думу поэмйир дагъустан литературайиъ айи варитIан ужусдар эсерарин жергейиъ дебккбаз лайикълу ву. „ДарчIиди кивур” кIуру поэма дагъларин табиаът улупбалан ккебгъра.

Поэмайиъ дявдин тема ачмиш дапIна. Рустамдиин дявдиъ улукъу бала-къазйир, думу ул адарди, хил хътарди гьафиган, гьаши гьядисйир ачмишди улупура. Гьацира поэмайиъ дуствалин темара рякъюрахъуз. Дугъан урус дустари думу йикIбаккан ккадагъну. Урус бали дугъаз ифира тувру.

„Урус гафар, йиз бахт вуди гьафунчIва

Урус гафар, йиз рюгъ чIиви гьаплунчва!”

Рустму дюдний ишуб утлубкьну гьапну:

„Уз ин жан ал, учву узкан гьаплунчва?“

Поэмайиь ухьу Рустамдихьди сабси дугьан накьвдихьна гьахура. А. Жяфаровди Рустамра урхурайирра сабси фикрарикк ккитра. Чан накьв гьябкью Рустамдихьан ккебехьну гьузуз шуладар. Дугьу чан накьвдихь гьам цдар гафар кьлуру:

„Эй йиз дагьлар, кьваз масан вуйи юрдар!

Эй инсанар, дюн яйихь юкьв хьайидар!

Эй йиз эллер, дарчи инсан кивринхьа?

Учву гьаплуз узу накьвдик кивунчву?“

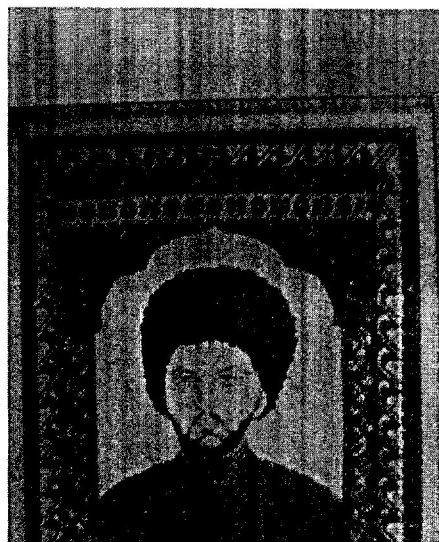
„Фашистарихьди дявдиь игитвалиинди

Кечмиш гьахьи Мустафаев Рустам 1921-1943.“

„Уз ин жан ал, улар тлаан инсанар!

Дарчи агьлар кивру аьдатар дибхьнайин?“

Ватандин Ахью дявдикан дибрикьлу шаир адаршул. Табасаран шаирарихьдира сабси Дагьустан шаирари чпин эсерар дявдин темайиз бахш гьаплну. Меселназ гьадагьурхьа Эфенди Кьапиев.

3. Аьхир

Литературайиз уьмрин чешне, уьмрин учебник хабарсузди дупнадар. Учв арайиз гьафирихъанмина литературайи уьмриъ аьхю роль гьабхура. Диди инсанариз аьгъювалар тувру, чаъ айи чливи татрубайиинди жигъил насил уьмриъ айиужуб-жаржибдик гъаври тлаъру, дурар дидиъ учлуз, яшамиш хьуз зегъмет зигуз гъязур алуру, къуру насигъятариинди ваъ, хъа чаъ уьмриъ айистар чливи чешнийириин. Художествойин эсер урхувал саб мялум дару уьлкейиз сиягъят алувал ву. Эсер урхурайириз учвра думу эсериъ гъягъюрайи гъядисйириъ иштирак шулайиси гъибгъру, дидиъ айи ужудар иштиракчйирин фикрари, хиялари гъиссари думу инсанвал жигъатнаан армиш хьуз кюмек алуру. Китабдиъ айидарин уьмриъ иштирак шули, урхурайир гагъ ишуру, гагъ аьлхъюру, гагъ думу муганайиз чаз зат мялум дару гъисари наан-вуш мялум дару уьлкейиз гъахуру. Эсериъ айи ужудар касарин касиятар дугъаз къабул шулу, харжидар даккун шулу ва гъамци чазра хабар дарди, дугъу чан фикир, гъисс. , хасият тербиялу алуру, дугъан фагъмиъ айи дюн я гъатлабццуру, дагъаз гъарсабдин гъаври ахъуз рягъят шулу ва натижайиъ дугъкан чан уьлкейиз лайикълу ватандаш шулу. Гъаддиз, дугъри ву, инсанадин фагъум, эстетикайин гъисс армиш аплбаъ дугъан хасият ужувлахъинди дигиш аплбаъ вари искусствйирин арайиъ литературасиб аьхю уьмарат адар.

Литература жямаятдин ккудубшу, гъийин ва закурин уьмрихъди ижми аьлакъайиъ ади шулу, гъаз гъапиш гъарсаб литературайин эсери чаъ атлабгнайиб инсанарин гъийин, накъдин уьмриан гъадабгъура диди, кючейиъ кебхнайи зурба гюхгбси, чан багахъ гъягъюрайи уьмур улупуру. Амма саб мяналу тафавутвал а-

гюзгюйи вари айи-айиси, жибикъан вари дигиш дарапди улупуру, хъа литературайи дици аплурадар. Думу яратмиш аплрур чан хасият, чан метлеб, фугъум, гъисс кIваъ айи инсан ву.

Чан лазим гъабшиган, бикIрури уьмриъ дарши гъадисйирра чан эсерий тIаъру. Чуру гъиллигъар, хасиятар урхрурин кIваз хяви шлуси, хъа ужуб, дид ин гъяйран шлуси, тувру.

Гъамрари вари ди усбат аплураки, инсан тербиялу аплбаъ литературайи зурба роль гъабхура.

4. ишлетмиш гъапІу литература.

1. Табасаран литература 8-пи кл. Загиров В.М. Курбанов М.М. Расулов М.- Р. А.
2. Табасаран литература 9-пи кл. 2003 йис. Гасанов М.М. Юсуфов М.Г. Казиев Ш.Р.
3. Табасаран литература 7-пи кл. 2005 йис. Загиров В.М. Курбанов М.М.
4. Табасаран литература 6-пи кл. 2000 йис. Загиров В.М. Курбанов М.М. Юсуфов М.Г.
5. Табасаран литература 5-пи кл. 2001 йис. Юсуфов М.Г. Загиров В.М. Курбанов М.М
6. Литературайин табасаран 1988-пи йис.
7. Литературайин табасаран 1976 йис.
8. Табасаран совет литература 1986 йис.
9. „Сулан уьъйир” 2009 йис. Ш. Къазиев
10. Уьмур бадали” 2009 йис. А. Жяфаров.
11. Табасаран чІалнанна урус чІалнан словарь Б.Гъ.-Къ. Ханмягьмедов К.Т. Шалбузов 2001 йис.